

KIBRIS'TA OSMANLI TELGRAF İŞLETMESİ*

Diren ÇAKILCI**

Öz

Doğu Akdeniz sahil merkezlerinin birinden Kıbrıs Adası'na telgraf kablosu çekilmesi fikri ve girişimleri daha eski tarihlere dayansa da Kıbrıs'a telgraf kablosu bağlanması 1871 yılında gerçekleşmiştir. 1871 yılında Lazkiye'den Agios Theodoros mevkiine kadar uzatılan denizaltı telgraf kablosu ile Kıbrıs, Osmanlı telgraf şebekesine dahil edilmiştir. Adada inşa edilen Agios Theodoros-Lefkoşa, Lefkoşa-Tuzla kara hatları ile Kıbrıs'ın idari ve ticari merkezleri de söz konusu şebekeye dahil edilmiştir. 1878 yılında adanın İngiliz idaresine devredilmesi ile Şarkî (Eastern) Kumpanyası'nın Larnaka-İskenderiye arasında inşa ettiği kablo Kıbrıs telgraf haberleşmesinin ikinci ayağını meydana getirmiştir. 1878 yılında adadaki hakimiyet alanı oldukça daralan Osmanlı Devleti, telgrafhanelerini kapatmamış ve adanın ilhakına kadar Kıbrıs üzerindeki etkisini telgrafhaneler yoluyla sürdürmeye çalışmıştır. 1899 yılında tamamen çalışmaz hale gelen Lazkiye kablosu nedeniyle, Eastern Kumpanyası'nın denizaltı kablosu kullanılmaya başlanmış, bu durum Osmanlı Devleti hazinesine kayıplar yaşatırken, Kıbrıs telgraf şebekesinin İngiliz tekelinde uluslararası teatiler yapmasını mecburi kılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, Telgraf, Osmanlı Devleti, Eastern Kumpanyası, İngiltere, Haberleşme.

Abstract

OTTOMAN TELEGRAPH SERVICES ON CYPRUS

Although the idea and attempts of laying down a telegraph line from one of the Eastern Mediterranean coastal centers to Cyprus date back to older times, the connection of telegraph cables to Cyprus took place in 1871. With the submarine telegraph cable extended from Lattakia to Agios Theodoros in 1871, Cyprus was counted in Ottoman telegraph network. With the Agios Theodoros-Nicosia, Nicosia-Larnaca land lines built on the island, Cyprus' administrative and commercial centers were counted in the aforesaid network as well. As the island passed into British administration in 1878, the cable which Eastern Telegraph Company constructed between Larnaca and Alexandria had been the second step of Cyprus telegraph communication. Ottoman State, whose area of domination had been narrowed down as of 1878, did not close the telegraph offices and tried to carry on its influence on Cyprus through the telegraph offices until the annexation of the island. Because of the Lattakia cable became totally unavailable, Eastern Telegraph Company's submarine cable began to be used in 1899. This situation made Cyprus telegraph network to have international exchanging under the British monopoly while it caused losses for Ottoman treasury.

Key Words: Cyprus, Telegraph, Ottoman State, Eastern Telegraph Company, Britain, Communication.

* Bu makale 9-11 Ekim 2015 tarihleri arasında Lefkoşa'da düzenlenen Osmanlı Döneminde Kıbrıs Uluslararası Sempozyumu'nda tarafımdan sunulan "Kıbrıs'a Telgrafın Gelişi: Lazkiye-Agios Theodoros Denizaltı Telgraf Hattı" başlıklı tebliğin genişletilmesiyle hazırlanmıştır.

** Arş. Gör., Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü; direncakilci@akdeniz.edu.tr

Giriş

Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı Devleti'nin en büyük atılımlarından birisi hiç şüphesiz haberleşme alanında yaşanmıştır. 1830'lu yıllarda icadı gerçekleştirilen Morse Makinesi ile birlikte uzağa yazmak anlamına gelen "telgraf" teknolojisi tüm dünyada hızla yayılmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin haberleşme alanında gerçekleştirdiği atılım ise şüphesiz telgraf teknolojisi kullanımı ile meydana gelmiştir. 1854 yılında projelendirilen İstanbul-Şumnu hattının tamamlandığı 1855 yılı itibari ile söz konusu teknolojiyi fiilen kullanmaya başlayan Osmanlı Devleti, haberleşmeye kazandırdığı kolaylık ve hız nedeniyle telgraf hatları döşenmesine büyük bir önem vermiştir. Takip eden yıllarda, İstanbul merkez noktası etrafında hızla gerçekleştirilen inşaatlar ve bağlantılar sonucu, başta Rumeli coğrafyası olmak üzere Anadolu ve Ortadoğu topraklarında da telgraf teknolojisi yaygın bir şekilde tesis edilmiştir. Doğu Akdeniz'de bir ada olan Kıbrıs'ta yeni teknolojinin uygulanması ise söz konusu telgraf ağına yapılacak bir denizaltı kablo bağlantısı ile mümkün olacaktır.

Avrupa ve Amerika ile mukayese edildiğinde telgrafın Osmanlı topraklarında daha geç kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Bu gecikme Anadolu ve Ortadoğu bölgelerinde daha da uzamaktadır. Bu nedenle Kıbrıs Adası'na bağlanması muhtemel bir telin inşası da gecikmiştir. Stratejik konumu ve ticaret potansiyeli nedeniyle telgrafın artı bir değer kazandıracağı Kıbrıs Adası'nda, telgraf teknolojisi kullanımının gecikmesinin en önemli sebeplerinin başında, coğrafi zorlukların artışına sebep olduğu inşaat maliyetleri gelmektedir. Bu durum, Osmanlı Devleti hazinesi ve yıllık bütçeleri içerisinde telgraf yatırımlarına ayrılan payın önem sırasına göre kullanılması nedeniyle söz konusu gecikmeyi daha da körüklemiştir. Çünkü Kıbrıs'a telgraf bağlanması yönündeki talep ve keşiflerin başladığı 1863 tarihi, Osmanlı Devleti'nin telgraf yatırımlarına dair haberleşme tarihi içerisinde geç bir tarih değildir. Ancak çeşitli sebeplerle, yaklaşık on yıl geciken bu girişim 1871 yılında tamamlanacaktır. Böylece Kıbrıs Adası da çağın en mühim icatlarından olan telgraf haberleşmesinden faydalanma fırsatı bulacaktır.

A. Kıbrıs'a Telgraf Hattı Yapımı İçin İlk Girişimler

1. Beyrut-Tuzla, Tuzla-Lefkoşa Hattı Projesi

Kıbrıs Adası'na telgraf hattı inşa edilmesine dair ilk talep, Kıbrıs Mutasarrıfı Mehmet Hâlet Paşa imzalı ve 26 Ekim 1863 tarihlidir. Osmanlı Devleti'nin

telgraf hattı çekilen hemen hemen tüm merkezlerinde görüldüğü üzere, telgrafın nimetlerinden yararlanmak amacı ve idari, ticari gerekçeler taşıyan bu talepte, yine sayısız örneklerinde olduğu gibi masrafların bir kısmının ahali tarafından karşılanması teklifi de yer almaktadır. Kıbrıs'ta göreve başladığı yılda adaya telgraf hattı çekilmesini talep eden Hâlet Paşa¹, daha önce görüp faydalarını tecrübe ettiği telgraf teknolojisinin adanın en önemli eksiklerinden olduğu tespitini yapmıştır. Bir süreden beri "*hâl-i terkiye*"de olduğunu belirttiği ada için öncelikle ticaretin canlandırılması ve geliştirilmesi yönünde ıslahatlar yapmakla görevlendirildiğini ifade eden Hâlet Paşa, bunun için yapılması gereken girişimlerden birisinin telgraf hattı çekilmesi olduğuna inanmıştır. Telgraf teklifinin ana sebebinin ticari kaygılar olduğunun açık bir delili de, Kıbrıs'taki telgraf merkezinin mutasarrıflık merkezi Lefkoşa yerine ticaret merkezi olan Tuzla Kazası'na açılması önerisidir².

Ticari menfaat yanında adanın telgrafa olan ihtiyacı, haberleşmede yaşanan büyük sıkıntıların açıklanması ile de detaylandırılmıştır. Hâlet Paşa'nın aktardığı bilgilere göre, adaya on beş günde bir posta vapuru gelmekte olup, çoğu zaman yaşanan aksaklıklar nedeniyle önemli bir hadisenin bilgisi bir, bir buçuk ay kadar sonra iletilebilmekteydi. Bu durumun yarattığı idari zorlukların aşılması ile adanın daha kolay ıslah edilebileceği düşünülmüştür. Tanzimat esaslarının taşrada detaylı bir şekilde uygulamaya konduğu bu dönemde, merkez ve taşra arasındaki bu kopukluk daha da önem kazanmakta ve etkisi de o nispetle olumsuz olmaktaydı.

Ticari ve idari gerekçeler ile adaya telgraf hattı uzatılmasını talep eden Hâlet Paşa, bu konu ile ilgi detaylı bir planı merkeze sunmuştur. Bu dönemde Meclis-i Vâlâ tarafından değerlendirilen benzer bayındırlık faaliyetlerinde olduğu gibi³, Hâlet Paşa'nın talep ve planı da Meclis-i Vâlâ'da görüşülmüştür. Meclis-i Vâlâ'nın değerlendirme talep ettiği Telgraf İdaresi de söz konusu planda belirtilen esasları dikkate alarak bir rapor oluşturmuştur⁴. Hâlet Paşa, Kıbrıs Adası'nda telgraf için en uygun merkezin ticari faaliyetin yoğun olduğu ve adada bulunan konsolosların ikamet ettiği Tuzla kazası olduğunu öne sürmüştür. Buna

¹ Mehmet Süreyya, Hâlet Paşa'nın H.1280/M.1863 yılında Kıbrıs Mutasarrıflığı'na tayin edildiğini belirtmektedir. Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, II, yay. haz. Nuri Akbayır, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 564.

² BOA, MVL., 791/72, lef 2.

³ Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)*, TTK yay., Ankara 1999, s. 121.

⁴ BOA, A.MKT.MHM., 282/74.

bağlı olarak, İstanbul'dan Beyrut'a kadar uzatılmış olan telgraf hattının Beyrut sahilinden Kıbrıs'a kadar uzatılmasını ve Tuzla İskelesi'nde telgrafhane yapılacak bir konağa bağlanmasını önermiştir. Tuzla İskelesi'nde gemilerin demir atmaları nedeniyle telgraf kablolarının zarar görebileceğini de düşünen Hâlet Paşa, Tuzla'nın 6 mil güney batısında bulunan Çite Burnu⁵'na kadar karadan bir hat çekilmesini, deniz kablosunun bu noktadan karaya çıkartılarak kara hattına bağlanmasının daha doğru olacağını belirtmiştir. Ada'nın idari merkezi olan Lefkoşa'ya da telgraf uzatılmasının idari gerekçelerle şart olduğunu açıklayan Paşa, Tuzla İskelesi'nden başlayarak Lefkoşa'da Hükümet Konağı'nda telgrafa tahsis edilecek bir odaya kadar toplam 12 millik mesafeye de bir kara hattı çekilmesini plana dâhil etmiştir. Toplamda 18 mil olarak öngörülen kara hattının direkleri için Kıbrıs tüccarının ve önde gelenlerinin gerekli yardımı yapacağını taahhüt eden mutasarrıfa göre, Tuzla Telgrafhanesi'nin hasılatları kısa sürede tüm masrafları karşılayacak ve fazla gelir dahi elde edilmesini sağlayacaktı⁶.

Masraf hesabı Osmanlı Telgraf İdaresi Baş Mühendisi tarafından yapılan bu plan hakkında dönemin Telgraf İdaresi Müdürü Diran Bey tarafından da değerlendirme yapılmıştır⁷. Tahmini hesaplara göre; her mili 3.750 franka mal olacak toplam 120 millik deniz hattı için 450.000 frank, her mili 1.760 franka mal olacak toplam 18 millik kara hattı için ise 31.680 frank gerekecekti. Öngörülemeden masraflar ismiyle hesaba dâhil edilen 8.320 franklık bir diğer kalemlerle birlikte söz konusu projenin 490.000 franka mal olacağı tahmin edilmişti⁸.

Telgraf Müdürü Diran Bey, 18 Kasım 1863 tarihinde Meclis-i Vâlâ'ya yazdığı cevapta; deniz hatlarının öngörülen meblağlardan daha fazla masraf gerektirdiği, özellikle sürekli tamir ihtiyacından dolayı uzun vadede birçok masrafı da beraberinde getirdiğini belirterek Hâlet Paşa'nın iddia ettiği fazla gelir elde etmenin mümkün olmayacağını açıklamıştır. İngiliz Kumpanyasının Girit Adası'na inşa ettiği kabloyu örnek gösteren Diran Bey, kısa bir süre çalıştırılabilen hattın tamir masrafları nedeniyle terk edildiğini belirtmiştir. Böylece Kıbrıs telgrafına karşı izleyeceği olumsuz tutumu sağlamlaştırmaya çalışan Diran Bey, inşası devam eden Basra ve Erzurum hatları tamamlanmadan yeni bir hatta başlanıla-

⁵ Tarif edilen yer günümüzde Larnaka Havaalanı civarı olarak bilinmektedir.

⁶ BOA, MVL., 791/72, lef 2.

⁷ Söz konusu tarihte Müdür olan Diran Bey, 3 Temmuz 1863 tarihi itibarı ile ikinci defa müdürlük görevinde bulunmaktadır. Mustafa Kaçar, "Osmanlı Telgraf İşletmesi", *Çağım Yakalayan Osmanlı*, IRCICA Yay., İstanbul 1995, s. 51.

⁸ BOA, MVL., 791/72, lef 1.

mayacağını ifade etmiş, Hâlet Paşa'nın teklifinin ertelenmesi yönünde görüş bildirmiştir.⁹ 1868 yılına kadar tekrar gündeme gelmediği düşünüldüğünde, Telgraf İdaresi'nin söz konusu tutumuna istinaden Meclis-i Vâlâ da Kıbrıs'a telgraf hattı uzatılması teklifini reddetmiş olmalıdır.

2. Lazkiye-Andrea-Lefkoşa-Tuzla Hattı Projesi

1864 Vilayet Nizamnamesi ile değişen Osmanlı telgraf yatırımları, önemli addedilen veya talepte bulunan merkezlere telgraf uzatılması yerine vilayet esaslı bir yatırım politikasıyla devam etmiştir¹⁰. Bunun örneklerinden birisi de Kıbrıs için geçerlidir. 1864 Vilayet Nizamnamesi ile eyaletten vilayete tahvil edilen Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti bünyesinde idare edilmeye başlanan Kıbrıs Adası'nda, telgraf teknolojisinin eksikliği bu kez Vali Kayserili Ahmet Paşa tarafından tespit edilmiş ve bu hususta girişim başlatılmıştır. Vali'nin bizzat bulunduğu Kıbrıs'tan Bâb-ı Âli'ye gönderdiği 11 Mayıs 1868 tarihli yazıda, telgrafın eksikliğinden duyulan sıkıntılara yer verilmiş ve adaya bir telgraf hattı uzatılması istenmiştir. Söz konusu talebin gerekçelerini zorlu ve gecikmeli muhabere nedeniyle adanın aşar ve rüsumat müzayedelerinde sıkıntılar yaşanması, bu nedenle devlet hazinesinin kayba uğraması, yerli ve yabancı tüccarın Kıbrıs'taki ticari faaliyetlerinin geliştirilmesine imkan sağlanması olarak sıralamıştır¹¹. Bu nedenlerle Beyrut, Lazkiye veya Trablus-ı Şam telgraf merkezlerinin uygun bulunacak birinden Tuzla veya Mağusa iskelelerinden birine telgraf kablosu uzatılması talebini merkeze bildirmiştir¹².

Şura-yı Devlet Nafia Dairesi'nde müzakere edilen konunun karara bağlanması için Nafia Nezareti ile Maliye Nezareti'nden de görüş talep edilmiştir. Telgraf İdaresi'ne hazırlatılan raporla birlikte cevabını ileten Nafia Nezareti, deniz kablosunun satın alınması ve inşasına dair bazı çekincelerini belirtmiştir. Avrupa'dan satın alınacak telin masraflı olacağı yanında, bunun denizaltına yerleştirilmesinin oldukça güç olacağını belirten Nafia Nezareti, kablonun satın alı-

⁹ BOA, MVL., 791/72, lef 3.

¹⁰ Diren Çakılcı, *Rumeli Telgraf Hatları (1854-1876)*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya 2015, s. 158.

¹¹ Kayserili Ahmet Paşa ada ile Beyrut sahilleri arasında kayık taşımacılığı yapılmasının denizin derinliği nedeniyle mümkün olmadığını, aksi takdirde ada postasının kayıklarla karşı sahildeki telgraf merkezlerine ulaştırılarak daha hızlı bir haberleşme sağlanabileceğini belirtmiştir. Böylelikle Kıbrıs'ın hızlı ve kolay haberleşmesi için tek yolun telgraf olduğuna vurgu yapmıştır.

¹² BOA, ŞD.NF., 2339/3, lef 1.

nacağı fabrikaya aynı zamanda kablonun döşenmesi işinin de ihale edilmesinin tasarruflu ve daha kolay bir yol olacağını öngörmüştür¹³. Telgraf İdaresi tarafından hazırlanan keşif raporunda söz konusu projenin Lazkiye-Andrea¹⁴ deniz hattı ve Andrea-Lefkoşa-Tuzla kara hattı olarak inşasının mümkün olabileceği belirtilmiştir. Hattın yalnızca inşaat masrafının 390.000 Frank'a mal olacağını ifade eden Telgraf İdaresi, söz konusu meblağın, idare bütçesinde karşılığı olmadığından, doğrudan hazineden karşılanması gerekeceğini bildirmiştir. Burada dikkati çeken husus, adaya bağlanacak kablonun daha kuzeye taşınmış olmasına rağmen, Lefkoşa'dan sonra yine Tuzla'ya da bir telgraf merkezi açılmasına projede yer verilmesidir. Tuzla İskelesi'nin ticari önemi, şüphesiz ki idare merkezi olan Lefkoşa ile eşdeğer bir statü kazanmasına fırsat tanımıştır. Telgraf İdaresi'nin raporunda, hattın tamamlanması halinde Lefkoşa ve Tuzla merkezleri için görevlendirilmesi gereken telgraf memurları ile hat boyunca güvenliği sağlayacak çavuş sayıları da belirlenmişti. İkinci sınıf¹⁵ telgraf merkezi olarak öngörülen Lefkoşa için bir müdür, birinci, ikinci ve üçüncü sınıftan birer muhabere memuru, dördüncü sınıftan bir şifre memuru ve telgrafnamelerin sahiplerine ulaştırılması işi için iki nefer muvasala-i muharrerat memuru tayini uygun bulunmuştur. Üçüncü sınıf olarak öngörülen Tuzla için ise bir müdür, birinci ve ikinci dereceden iki muhabere memuru, bir şifre memuru, bir Fransızca muhabere memuru ve iki nefer muvasala-i muharrerat memuru tayin edilmesi planlanmıştır. Andrea'dan Lefkoşa'ya ve oradan da Tuzla'ya kadar inşa edilecek 45 saatlik kara hattının muhafazası için ise, bir baş çavuş ve on beş çavuş tayin edilmesi öngörülmüştür. Söz konusu memur ve çavuş maaşlarının aylık toplam 8,512 guruş olacağı da hesaplanmıştır¹⁶.

Telgraf İdaresi'nin raporuna bağlı olarak masraflarının doğrudan hazineden karşılanması durumunda, inşasına izin verilen Kıbrıs telgrafi projesinin gerçekleşmesi için olur alınması gereken son makam Maliye Nezareti'ydi. Nafia Nezareti'nin ödeme hususunda hazineyi işaret etmesi, projenin hayata geçirilmesini Maliye'nin kararına bağlı kılıyordu. Bu hususta değerlendirme yapan Maliye

¹³ BOA, ŞD.NF., 2339/3, lef 2.

¹⁴ Andrea mevki Karpaz Yarımadası'nın uç kısmında yer alan Apostolos Andreas Manastırı'nın bulunduğu bölge olarak tarif edilebilir.

¹⁵ 5 Eylül 1864 tarihi itibarıyla Osmanlı Devleti idaresindeki tüm telgrafhaneler merkeze uzaklık ve geçim şartları esas alınarak beş sınıfa ayrılmıştır. Diren Çakılcı, *Rumeli Telgraf Hatları (1854-1876)*, s. 133.

¹⁶ Yukarıda bahsedilen memurlar haricinde deniz telinin muayenesi için Andrea mevkiinde bir memur ve işleri yoğunlaşacak olan Lazkiye Telgrafhanesi için bir memur ilavesi de raporda yer almaktadır. BOA, ŞD.NF., 2339/3, lef 5.

Nezareti, inşa kararı verilen ve ayaklanma nedeniyle aciliyeti söz konusu olan Rodos-Girit hattının tamamlanması gerekçesi ile Kıbrıs telgrafının şimdilik ertelenmesi yönünde karar vermiştir¹⁷.

B. Kıbrıs'a Telgrafın Gelişi

1. Lazkiye-Agios Theodoros Denizaltı Kablosu

Kıbrıs'a telgraf hattı çekilmesi için 1863 yılında yapılan ilk girişimin denizaltı telgraf kablolarının inşa ve idare zorlukları gerekçesi ile ertelenmesinden sonra, 1868 yılındaki ikinci girişim ise maddi imkânsızlıklar ve Girit Ayaklanmasının dolaylı etkisi nedeniyle yine sonuçsuz kalmıştı. Ancak 1868 yılındaki teklif sonrasında yapılan müzakereler ve hazırlanan raporlar, inşası kaçınılmaz olan Kıbrıs telgrafına dair önemli esasların belirlenmesini sağlamıştı. Bunlardan ilki adaya uzatılacak kablonun ana karadaki ayağının Lazkiye olarak belirlenmesidir. İkincisi ise, denizaltı hattı inşasının, kablonun satın alınacağı kumpanyaya ihale edilerek gerçekleştirilmesi ve devletin inşaat yükünü üzerinden atması hususundaki karardır.

Kıbrıs'a inşa edilen ilk telgraf hattının ayrıntılarına yer vermeden önce, bu hususta literatürde yer alan bazı bilgileri düzeltmekte fayda vardır. Konuyla ilgili mevcut literatürde sadece bir çalışmaya rastlanmaktadır. Hasan Samani'nin "*Tanzimat Döneminde Kıbrıs (1839-1878)*" adlı doktora tezinde yer verdiği Kıbrıs hattının, 1868 yılında hazırlanan Anadolu Sahili-Rodos-Girit-Kıbrıs-İskenderiye telgraf projesi çerçevesinde Girit'ten Kıbrıs'a uzatıldığı ve telgrafın adaya geliş tarihinin 1872 olduğu belirtilmektedir. Ayrıca 1872 yılında kara hattının deniz hattıyla birleştirilmesi ile Lefkoşa'nın telgraf şebekesine dâhil olduğu aktarılmaktadır¹⁸. Hâlbuki arşiv evrakı, ilgili haritalar ve denizaltı kablolarına ilişkin yabancı kaynaklardan derlenen bilgiler, Kıbrıs'a çekilen ilk hattın Girit'ten değil Lazkiye'den olduğunu ve 1871 yılında tamamlandığını kanıtlamaktadır. Bahsi geçen tezde verilen bilgiler ise, 1868 yılında Osmanlı Devleti'nden söz konusu güzergâhta telgraf hattı inşa etmek için ruhsat talep eden William Thomas Henry

¹⁷ 1866 yılında başlayan Girit Ayaklanması hakkında detaylı bilgi için bkz. Zekeriya Türkmen, "Girit Adasını Osmanlı İdaresinden Ayırma Çabaları: Yunan İsyanını Takip Eden Dönemdeki Gelişmeler (1821-1869)", *OTAM*, S. 12, s. 219-244.

¹⁸ Hasan Samani, *Tanzimat Döneminde Kıbrıs (1839-1878)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006, s. 265.

isimli bir İngiliz'in girişimi ile alakalıdır.¹⁹ 19.yy'ın ikinci yarısında birçok şirket ve ismin telgraf hususunda Osmanlı Devleti nezdinde başlattığı girişimlerle aynı vasfı taşıyan bu talep, her ne kadar dikkate alınıp, Şura-yı Devlet'te müzakere edilse de söz konusu projeye ruhsat verildiğine dair herhangi bir kayda veya iradeye rastlanmamıştır. Kısacası proje hayata geçirilmemiş ve Girit'ten Kıbrıs'a herhangi bir kablo uzatılmamıştır. Kıbrıs'tan İskenderiye'ye uzatılan telgraf hattının da 1878 tarihli olması söz konusu iddiayı bir kez daha çürütmektedir. 1872 yılında tamamlanan hat ise, Lefkoşa-Agios Theodoros kara hattı olup, 1871 yılında tamamlanan deniz hattına bağlanmıştır²⁰.

Rodos-Girit hattı inşaatının neden olduğu gecikme sonrası Kıbrıs'a Lazkiye'den uzatılacak bir tel ile telgraf hattı bağlanması yönünde girişimler başlatılmıştı. Lazkiye'nin Halep üzerinden bağlı olduğu Anadolu hatları vasıtasıyla Lefkoşa ile İstanbul arasında irtibat kurulmuş olacaktı²¹. Osmanlı Telgraf İdaresi'nin bu iş için bölgede ve dünyada telgraf teknolojisi alanında birçok yatırım gerçekleştiren İngiliz Newall Kumpanyası ile anlaştığı görülmektedir. Kumpanyanın yaptığı çalışma doğrultusunda ana karadan Kıbrıs'a çekilecek denizaltı kablosunun güzergahı tespit edilmiştir. Buna göre daha önceki plan çerçevesinde Lazkiye'den denizaltına indirilmeye başlanacak kablonun Andrea yerine Agios Theodoros (Ay Todoro)²² mevkiine doğru çekilmesi ve buradan karaya çıkartılarak Lefkoşa'dan Agios Theodoros'a kadar çekilecek kara hattına bağlanması kararlaştırılmıştır²³. 5 Ekim 1871 günü Lazkiye'den indirilmeye başlanan kablo, 6 Ekim 1871'de Agios Theodoros'ta karaya çıkartılmıştır. Telgraf kablosunun denize indirilmesinde Scanderia²⁴ isimli kablo gemisi kullanılmıştır.

¹⁹ BOA, ŞD., 2390/32; BOA, A.MKT.MHM., 429/47.

²⁰ BOA, İ.DH., 648/45037.

²¹ 1860'lı yıllarda Suriye'nin birçok şehrine telgraf hattı bağlanmıştı. Kuzey-güney yönünde iki ayı koldan oluşan Suriye şebekesinin sahil hattını oluşturan kolu Lazkiye'den başlayarak Trablus (Tripoli), Beyrut, Yafa ve Gazze'ye ulaşmaktaydı. Eugene Rogan, "Instanst Communication: The Impact of the Telegraph in Ottoman Syria", *The Syrian Land: Processes of Integration and Fragmentation*, ed. Thomas Philipp, Birgit Schaebler, Stuttgart 1998, s. 115-116.

²² Agios Theodoros günümüzde Karpaz Yarımadası'nın güney batısında yer alan Çayırova Köyü olarak bilinmektedir. Kablonun karaya çıkartıldığı yer ise köyün sahil kesiminde bulunan bugünkü Bafra Turizm Bölgesi olmalıdır.

²³ "Telecommunications in Cyprus", *Cyprus Today Magazine*, Vol. XXXVI, 1-2 January-June 1998, Public Information Office, Nicosia, s. 102. 1868 tarihli planda yer alan Andrea yerine Agios Theodoros'un seçilmesinin gerekçesi olarak yeryüzü şekilleri akla gelmektedir. Karpaz Yarımadası'nın engebeli ve tepelik olması, inşa edilecek kara hattının Yarımada boyunca uzatılmasını zorlaştıracak olması, Lefkoşa'ya değin düzlük Mesarya Ovası'nı ard alanında barındıran Agios Theodoros mevkiini daha cazip kılmıştır.

²⁴ 1866 yılında Glasgow'da inşa edilen Scanderia, 328,6 fit uzunluk, 35,3 fit genişlik ve 28,1 fit

2. Lefkoşa ve Tuzla Telgrafhaneleri

1868'de oluşturulan plan ve düşünce kapsamında, denizaltı kablosunun tamamlanması ile Agios Theodoros'tan Lefkoşa'ya ve Lefkoşa'dan da Tuzla'ya kadar kara hattı yapılması çalışmaları başlamıştır. Ancak birlikte projelendirilen Lefkoşa ve Tuzla hatlarının açılışı ayrı ayrı yapılacaktır.

İlk etapta tamamlanması ve adanın idari merkezinin Osmanlı telgraf şebekesine dahilyle hızlı ve kolay muhabereden istifade edilmenin amaçlandığı Lefkoşa hattı, direklerin dikilip tellerin çekilmesi ile hazır hale gelmiş ve denizaltı kablosuna bağlanarak 18 Mart 1872 günü resmen açılmıştır²⁵. Bundan böyle telgrafın kolaylıklarından faydalanacak olan müslim ve gayr-i müslim ada ahalisi aynı gün kalabalık bir şekilde telgrafhane önünde toplanarak padişaha olan şükranlarını iletmişlerdir. Söz konusu gösteriyi ve Kıbrıs telgraf hattının açıldığını bildiren ilk telgrafta Kıbrıs Mutasarrıfı Aziz Paşa şunları ifade etmiştir:

“Huzûr-ı fehâmet-nüşûr-ı hazret-i sadâret-penâhîye,

Âsâr-ı nev-cihân-ı asr-ı maârif-hasr-ı hazret-i şehinşâhînin her tarafa bir sür'at-i seyyâle-i berkıyye ile intişârına vesâtet eden ve umûma bahş-ı envâ'-ı muhassenât ve teshîlât olan hutût-ı telgrafıyyenin bu kere Kıbrıs cezîresine temdidiyle cezîre-i mezkûre ahâlisi hisse-mend-i lutf-ı mübâhât ve menfaât buyurulmasından dolayı Lefkoşa kasabasında ihdâs olunan telgrafhâne pîş-gâhına tecemmu' iden ahâlî saff-beste-i kıyâm ve İslâm ve Huristiyân cümlesi yek-zebân olarak duâ-yı temâdi-i eyyâm-ı hazret-i pâdişâhî bülend-avâz ile ifâ olduğu müteâkiben pâdişâhım çok yaşa sadâ velvelesi mün'akis-i asmân olduğu hâlde sâye-i cenâb-ı vekâlet-penâhîlerinde emr ve muhâbereye bed' idildiği arz olunur.

Fî 6 Mart 1288

Mutasarrıf-ı Kıbrıs Aziz.”²⁶

Lefkoşa Telgrafhanesi'nin açılması ile ticaret ve diplomasi merkezi olan Tuzla Kazası'na da bir telgraf hattı bağlanması talebi ahali ve tüccar tarafından dillendirilmeye başlanmıştır. Aradan bir yılı aşkın süre geçmesine rağmen Tuzla hattı için hiçbir girişim yapılmamasına dair şikâyetler merkeze ulaşmış ve konu

derinliğe sahipti. Bkz. Ek 2. Kenneth Richardson Haigh, *Cableships and Submarine Cable*, Publisher by United States Undersea Cable Corp., Washington 1968, s. 62.

²⁵ BOA, İ.DH., 648/45037.

²⁶ Bkz. Ek 1. BOA, İ.DH., 648/45037, lef 1.

DİREN ÇAKILCI

hakkında Telgraf Nezareti²⁷'nden bilgi talep edilmiştir. Kıbrıs Mutasarrıflığı ile istişare eden Posta ve Telgraf Nazırı Feyzi Bey'in sunduğu raporda, Tuzla hattı için Avrupa'dan 5.862 frank değerinde eşya satın alınması gerektiği ve buraya tayin edilecek memurlara verilecek maaşın da aylık 2.250 guruş tutacağı detaylı bir pusulayla gösterilmiştir. Ayrıca, Limasol ve Mağusa kazalarının yakınlığı nedeniyle, kullanımı artacak olan Tuzla Telgrafhanesi hasılatının söz konusu masrafları karşılayacağı yönünde de görüş belirtilmiştir²⁸. Bunun üzerine 8 Ağustos 1873 tarihli irade ile söz konusu hattın belirtildiği üzere inşası için Posta ve Telgraf Nezareti'ne emir verilmiştir²⁹.

Nezaret tarafından sunulan pusulaya göre, Tuzla hattı için satın alınacak malzemeler şu şekildedir:

Eşya	Miktarı	Fiyatı
4 mm'lik Tel	4.000 kg	2.400 frank
Fincan	640 adet	1.280 frank
Mors Makinesi	2 adet	900 frank
Çanta	2 adet	80 frank
Ecza Takımı	60 adet	300 frank
Bağlantı Telleri	-	156 frank
Sigorta Bedeli	-	26 frank
Tellerin Nakliye Bedeli	-	480 frank
Fincan ve Sair Eşyaların Nakliye Bedeli	-	240 frank
Toplam		5.862 frank

²⁷ 1871 itibarı ile Posta Nezareti bünyesine dahil edilen Telgraf İdaresi Nezaret olarak anılmaya başlanmıştır. Roderic H. Davison, *Osmanlı-Türk Tarihi (1774-1923)*, çev. Mehmet Moralı, Alkım Yay., İstanbul 2003, s. 224.

²⁸ BOA, İ.DH., 671/46733, lef 2.

²⁹ BOA, İ.DH., 671/46733, lef 3.

KIBRIS'TA OSMANLI TELGRAF İŞLETMESİ

Yine nezaret tarafından belirlenen ve tayini istenen Tuzla Telgrafhanesi memur ve maaşları aşağıda belirtildiği gibidir:

Memur	Adet	Aylık Maaşı
Müdür	1	800 guruş
Lisan-ı Ecnebiye Memuru	1	800 guruş
Çavuş	1	500 guruş
Muvasala-i Muharrerat	1	150 guruş
	Toplam	2.250 guruş

Tayini lazım görülen memurlar, Posta ve Telgraf Nezareti vasıtası ile belirlenip adaya gönderildiği ve hattın inşası için gerekli çalışmalar başlatıldığı sırada, 17 Ekim 1873'te mutasarrıflığa tebliğ edilen Şura-yı Devlet kararıyla Tuzla hattı inşaatının geçici olarak durdurulması emredilmiştir. Gerekçesi tespit edilemeyen bu durdurma emrinin malî güçlük nedeniyle gerçekleşmiş olabileceği tahmin edilebilir. İnşaatı durdurulsa da memurları tayin edilen hattın durumu ile ilgili mutasarrıf tarafından 9 Kasım 1873'te yeni bir girişim başlatılmıştır. Göreve başlamak üzere tayin edilen memurların maaşlarının ödenip ödenmemesi hususunu Bâb-ı Âli'den soran mutasarrıf, bu yolla hattın durdurulmasını tekrar gündeme getirmiştir. Yapılan müzakerede, daha önce padişah iradesi ile inşa emri verilen bir hattın Şura-yı Devlet kararı ile durdurulamayacağı belirtilerek, önceki emre istinaden hareket edilmesi hususunda 3 Ocak 1874'te Kıbrıs'a son bir emir gönderilmiştir³⁰. Bu emirden sonra inşası gerçekleşmiş olan Tuzla Telgrafhanesi ile adada bulunan telgrafhane sayısı ikiye çıkmış³¹ ve böylece adadaki ticareti olumlu yönde etkileyecek bir unsur devreye girmiştir.

3. İngiliz İdaresi Döneminde Osmanlı Telgrafhaneleri

93 Harbi ve akabinde toplanan Berlin Kongresi'nin oluşturduğu uluslararası dengeler, Kıbrıs adası idaresinin İngiltere'ye devredilmesi sonucunu doğurmuştur. İngiliz İdaresi döneminde İngiliz Hükümeti'ne ait telgraf hatları olmakla birlikte, bu dönemde telgraf haberleşmesi Osmanlı Telgraf İdaresi ve Eas-

³⁰ BOA, A.MKT.MHM., 471/92.

³¹ Lefkoşa ve Tuzla Telgrafhanelerinden başka adadaki telgraf trafiğini Lazkiye'ye nakleden Agios Theodoros merkezini de unutmamak gerekir.

tern Kumpanyası'na ait yaklaşık 240 mil uzunluğunda kara hatları ve bu hatları İskenderiye ve Lazkiye'ye bağlayan denizaltı kablolarıyla sağlanmıştır³².

Adada 1878 yılında görülmeye başlayan İngiliz hâkimiyeti, Osmanlı telgrafhanelerinin yönetimi hususunda karışıklığa sebep olmuştur. Adanın İngiltere'ye devredildiğini ilan eden fermanın okunmasından hemen sonra geri çağrılan Tuzla, Lefkoşa ve Agios Theodoros telgraf merkezi memurlarına, bundan böyle İngiliz idaresine bağlı olarak çalışacakları bildirilmiştir. Ancak Telgraf İdaresi'nin girişimiyle, konu kısa süre sonra Şura-yı Devlet'te görüşülmüştür. Suriye Vilayeti Telgraf Müdürlüğü'nden alınan görüş doğrultusunda, Lazkiye'den Kıbrıs'a uzanan telgraf kablosunun Eastern Kumpanyası'na imtiyazla yapıldığı ve Girit ve sair adaların telgraf kablolarında olduğu üzere, bunun Osmanlı Devleti malı kabul edilmesi gerektiği vurgulanarak, adada bulunan memurlardan görevine devam etmek isteyenler için İngiliz Sefareti ile görüşülmesi ve görevine devam etmek istemeyenlerin Osmanlı Devleti'nin diğer telgrafhanelerine tayini tembih edilmiştir. Bunun üzerine Osmanlı malı olan kablonun ve adadaki memurların durumu hususunda çözüm üretilmesi için konu Hariciye Nezareti'ne taşınmıştır³³.

Kıbrıs telgraf kablosu ve telgrafhane memurlarının statüsü, maaşların ödenmesi hususunda yapılan yazışmalar neticesinde kesinlik kazanmıştır. Elde edilen bilgiye göre, adanın İngiltere'ye devri sırasında İngiliz Telgraf Hatları Müdürü Mösyö Banyoler (?) ile Suriye Posta ve Telgraf Baş Müdürü Âmil Efendi arasında kararlaştırılan ve İngiliz Yüksek Komiser'e tasdik ettirilen bir mukavele imzalanmıştır. Mukaveleye göre, Lazkiye-Agios Theodoros denizaltı kablosu ve adada bulunan Tuzla, Lefkoşa Telgrafhaneleri ile memurlarının her türlü idare, muhasebe ve denetim işlerinin Osmanlı Devleti tarafından sürdürüleceği kararlaştırılmıştır³⁴.

Takip eden yıllarda, Osmanlı Telgraf İdaresi'nin uygulamalarında söz konusu mukaveleye istinaden kararlar alındığı görülmektedir. Örneğin yabancıların şifreli telgraf gönderebilme izinlerini düzenleyen kararların, İngiliz genel idaresi altında Osmanlı yönetimine tabi olan Lefkoşa ve Tuzla telgrafhanelerinde de yürürlüğe konduğu görülmektedir³⁵. Buna benzer şekilde, telgraf ücret tarifelerine

³² Bkz. Ek 3. T. H. Hatton Richards, *Cyprus Civil List*, Government Printing Office, Nicosia/Cyprus 1903, s. 13.

³³ BOA, ŞD., 2416/4.

³⁴ BOA, İ.ŞD., 50/2807.

³⁵ BOA, BEO., 491/36761; BOA, DH.MKT., 7/87.

dair değişiklik kararları Kıbrıs'ta bulunan merkezlerde de uygulanmıştır³⁶. Bununla alakalı olarak, adada bulunan İngiliz Telgrafhaneleri ile Osmanlı telgrafhanelerinin rekabet edebilmesi için ada özelinde ücret tarifelerinde indirim gidildiği de görülmüştür³⁷. 1878 yılında İskenderiye'den Larnaka'ya (Tuzla) uzatılan denizaltı kablosu ile kablo sahibi Eastern Kumpanyası'nın adada açtığı telgrafhaneler³⁸, Osmanlı telgrafhanelerinin gelirlerinde yarı yarıya bir düşüş yaşanmasına sebep olmuştur. Adada özel bir statüye sahip olan Osmanlı telgraf memurlarının maaş ödemeleri İstanbul'dan yapıldığı gibi, söz konusu telgrafhanelerin her türlü ihtiyaç ve masrafı da merkezden karşılanmaya devam edilmiştir. Örneğin Ocak 1879'da alınan bir kararla Tuzla ve Lefkoşa telgrafhanelerinin tüm mefruşatı değiştirilmiş, bunun için Osmanlı hazinesinden 5.436 guruş ödenmiştir³⁹.

Kıbrıs'ta Osmanlı Telgraf Nezareti tarafından yönetilen telgrafhanelerin stratejik öneminin bilincinde olan Osmanlı Devleti, söz konusu haberleşme ağı'nın daimi olması için denizaltı kablosunun tamirine de büyük önem vermiştir. Benzer örneklerinde görüldüğü gibi, uzun ömürlü olmayan denizaltı kablolarında sürekli olarak yaşanan ve büyük masraflar gerektiren bozukluk ve kopukluklar Lazkiye-Agios Theodoros kablosunda da yaşanmıştır. 1895 yılında yaşanan ilk arıza 460 metrelik sahil hattının yenilenmesi ile çözülmüş ve haberleşmenin kesintiye uğramasına sebep olmamıştır⁴⁰.

Kıbrıs ile yapılan telgraf teatisinin bir süre kesintiye uğramasına neden olan denizaltı kablosundaki ikinci arıza ise 1898 yılında yaşanmıştır. Su altında bulunan kablunun kopması nedeniyle tamiri güç ve masraflı bir iş olan bu arıza, haberleşmeyi durdurmuş olması nedeniyle derhal giderilmeye çalışılmıştır. Posta ve Telgraf Nezareti'nin süratle yaptığı keşfe göre, 2.000 İngiliz lirasına mal ol-

³⁶ BOA, ŞD., 1140/17.

³⁷ BOA, BEO., 3590/269243.

³⁸ Larnaka-İskenderiye denizaltı kablosu 1878 yılında Eastern Telegraph Company tarafından CS Great Northern isimli vapurla inşa ettirilmiştir. Haigh, *a.g.e.*, s. 98. Londra ile Lefkoşa arasında telgraf irtibatı kurmak maksadı ile Larnaka ve İskenderiye arasına uzatılan kablo vasıtasıyla, İskenderiye-Londra arasında mevcut olan denizaltı ve kara hatları ile irtibat kurulmuştur. Böylelikle Kıbrıs ile İngiltere arasında kolay haberleşme imkânı temin edilmiştir. 19 Ekim 1878 yılında resmi açılışı yapılan bu hattın çalışmaya başlaması ile adada İngiliz Eastern Şirketi tarafından yönetilen telgrafhaneler de açılmıştır. Kıbrıs'ta İngiliz telgraf işletmesinin yayılması ise 1905 yılında Famagusta (Mağusa)-Evrychou/Morphou (Evrihu/Güzelyurt) demiryolu üzerine batı-doğu istikametinde inşa edilen hatla gerçekleşmiştir. "Telecommunications in Cyprus", s. 102.

³⁹ BOA, İ.ŞD., 43/2291.

⁴⁰ Söz konusu telin yenilenmesi için açılan ihalede Boyacıyan Agop'un verdiği teklif kabul edilmiş ve yeni kablo 1.514 franka satın alınmıştır. BOA, DH.MKT., 332/45.

ması öngörülen tamir için Malta'dan bir vapur getirilmiştir. Söz konusu meblağın harcanmasına izin veren iradenin de hızlıca çıkartıldığı görülmektedir. Tamir hazırlıkları sürerken ada tüccar ve ahalisinden de konu ile ilgili farklı görüş ve talepler gelmiştir. Kıbrıs Müftüsü ve Kıbrıs Naibi vasıtasıyla söz konusu taleplerini merkeze ileten tüccar ve ahali, bir-iki yıl sürmesinden endişe edilen tamir gerekçesi ile telgraf irtibatının bir an önce yeniden tesis edilmesi için Beyrut'tan Limasol'a yeni bir denizaltı kablosu çekilmesini istemiştir. Limasol'un önemli bir ticaret merkezi olması ve adanın Lazkiye'den ziyade Beyrut'la ticari ilişkilerinin bulunduğu bahanesi ile gündeme getirilen bu talepte, ayrıca masraf gerektirmemesi maksadı ile Agios Theodoros'ta bulunan merkezin Limasol'a taşınması teklif edilmiştir⁴¹. Tüccarın ticari menfaatleri nedeniyle önemli kaza merkezlerinden biri olan Limasol'a telgraf hattı götürme amacını taşıyan bu teklif, Posta ve Telgraf Nezareti tarafından gündeme alınmıştır. Ancak mevcut hattın tamiri için irade çıkartılmış olması ve tamir işine de başlanmış olması gerekçesi ile adadan gelen bu talep Eylül 1898'de reddedilmiştir⁴². Eastern Kumpanyası tarafından Malta'dan getirilen vapur ile tamirine başlanan Lazkiye-Agios Theodoros denizaltı kablosunun muayenesi sürerken, sorunun daha büyük olduğu tespit edilmiş ve 11.783 millik denizaltı kablosu ile 2.540 millik sahil kablosunun yenisi ile değiştirilmesi gerekmiştir⁴³. Eski kabloların değiştirilmesi nedeniyle, dört gün tahmin edilen tamir süresinin yedi güne çıkması masrafları artırmış, vapur yevmiyesi ile değişen kabloların bedelleri toplandığında tamir öncesi öngörülen 2.000 İngiliz lirasının yaklaşık iki katı masraf gerçekleştirilmiştir⁴⁴.

Lazkiye-Agios Theodoros denizaltı kablosunda, hattın geleceğini de belirleyecek olan en önemli arıza 14 Haziran 1899 günü yaşanmıştır. Son tamirden henüz bir yıl dahi geçmeden yaşanan kopukluk haberleşmenin kesilmesine neden olurken, Osmanlı Devleti'nin de masrafı günden güne artan bu kablo hakkında bir çözüm arayışına girmesine neden olmuştur. Yaşanan arızadan en çok etkilenen ise şüphesiz Kıbrıs tüccarı ve adada bulunan Osmanlı yöneticileri olmuştur. Aylar süren arıza nedeniyle mağduriyeti giderek artan tüccar, idareci ve ada önde gelenlerinin şikâyetleri 1 Aralık 1899 tarihli yazıyla topluca dile getirilmiştir. Aralarında Tuzla'da bulunan İtalya, Belçika gibi ülkelerin konsolosları, Müslü-

⁴¹ BOA, DH.MKT., 2096/109.

⁴² BOA, DH.MKT., 2114/109.

⁴³ BOA, ŞD., 1129/10.

⁴⁴ Toplamda 4.069 Lira 3 şilin 2 peniye mal olan bu tamiratın öngörülenden fazla olan kısmı Şurayı Devlet kararı ile bir sonraki sene bütçesine ilave edilmiştir. BOA, ŞD., 1129/10; BOA, BEO., 1257/94210; BOA, DH.MKT., 2157/90; BOA, BEO., 1331/99788.

man ve gayr-i Müslim ahali, yerli ve yabancı tüccar ve şirket temsilcilerinin de bulunduğu kalabalık bir grubun imza ve mühürleri ile hazırlanan bu talep, Kıbrıs Müftüsü Ali Rıfki Efendi ve Kıbrıs Naib Vekili Mehmet Ziyaeddin Efendi tarafından ayrı ayrı İstanbul'a iletilmiştir. 1898 yılındaki talep ve teklifleri tekrar eden bu yazıdan anlaşıldığına göre, adanın önde gelenleri Lazkiye hattının terkiyle Beyrut-Limasol arasında yeni bir hat tesisinde ısrar etmektedirler. Adada bulunan telgrafhanelerin Osmanlı idaresinde olması hasebiyle İngiliz idaresinin de söz konusu değişikliğe itiraz etmeyeceği görüşünün de yer aldığı talepte, Agios Theodoros merkezinin Limasol'a taşınmasını, Agios Theodoros ve Lefkoşa arasında bulunan kara hattının ise, on dört saatlik Tuzla-Limasol arasına döşenmesi halinde ayrıca masraf gerekmeyeceği de belirtilmiştir⁴⁵.

Adadan gelen bu taleplere hükümetin cevap vermemesi nedeniyle, değişik tarihlerde yazılan arzuhallerle Kıbrıs telgraf hattının tatiline dair şikâyetler Ocak 1900'e kadar yenilenerek devam etmiştir⁴⁶. Ahali ve tüccar yanında, idareciler de, hattın tatil olmasına rağmen memurların maaş almaya devam ettiği gerekçesi ile hazinenin zarara uğradığını belirterek, hükümetin dikkatini çekmeye çalışmışlardır⁴⁷. 1900 yılı başlarında söz konusu arıza ile ilgili keşif başlatan Posta ve Telgraf Nezareti, bu sefer 1898 yılında yenilenen 12 millik kısmın haricindeki diğer kısımda kopukluk yaşandığını tespit etmiştir. Tamirinin kısa ömürlü olacak olmasından ötürü geriye kalan bu kısmın da yeni kabloyla değiştirilmesinin daha doğru olacağı görüşünden hareketle 10.000 İngiliz lirasına mal olacak bu değişikliğin şart olduğu anlaşılmıştır. Ancak, yapılan araştırmada tüm kablonun değiştirilmesi halinde, toplam masrafın 12.558 İngiliz lirası olacağını tespit edilmesi, Lazkiye-Agios Theodoros denizaltı kablosunun tamamen yenilenmesinin daha sağlıklı olacağı fikrini gündeme getirmiştir⁴⁸. Henüz bir yıl geçmeden önemli miktarda masrafla yeniden değiştirilmek zorunda olmasına rağmen, ada ile güvenli ve kontrollü tek irtibatı olan bu hattı tamir etme taraftarı olan Osmanlı Devleti'nin en büyük engeli bütçe yetersizliğiydi. Hattın tamamen yenilenmesi hususunda görevlendirilen Telgraf Nazırı'nın 1899 ve 1900 seneleri bütçelerinde karşılık bulamadığı bu tamir masrafının ne şekilde ödeneceği sorun olmuştur⁴⁹. Bütçede karşılığı olmaması nedeniyle tamirine başlanamayan hattın tatili devam ederken, bir sonraki yıl olan 1900/1901 (Rumi 1316) bütçesine zam olarak eklen-

⁴⁵ Bkz. Ek 4. BOA, ŞD., 1136/5, lef 3.

⁴⁶ BOA, DH.MKT., 2280/67; BOA, DH.MKT., 2295/43.

⁴⁷ BOA, ŞD., 1136/5, lef 2.

⁴⁸ BOA, DH.MKT., 2337/24.

⁴⁹ BOA, DH.MKT., 2481/14.

mesinden başka çare kalmasa da, karşılıksız masrafların bütçelerden ödenmemesi ve sonradan eklenmemesi hususundaki genel mali disiplin çerçevesinde son çare de mümkün olmamıştır⁵⁰.

4. Haberleşmenin Kesilmesi ve Eastern Kumpanyası

14 Haziran 1899 tarihinden itibaren Lazkiye ile Kıbrıs arasında haberleşmenin tatiline neden olan kopukluğun bir türlü tamir edilememesi, ada ile Osmanlı Devleti merkezleri arasında irtibatı dolaylı da olsa sağlayan Eastern Kumpanyası'na ait Larnaka-İskenderiye hattının önemini artırmıştır. Kopukluğun yaşandığı günden itibaren adada bulunan Osmanlı telgrafhaneleri Eastern Kumpanyası'na ait olan bu hattı kullanarak haberleşmeyi sürdürseler de söz konusu hattın İskenderiye üzerinden Ortadoğu hatlarını dolaşarak Osmanlı şebekesine bağlanması, Lazkiye-Kıbrıs hattına oranla, bir telgrafnamenin iki kat fazla mesafe kat etmesi demektir. Bu durum telgraf ücretlerinde artışa sebep olurken, gecikmelerin yaşanması da bir diğer dezavantajdı.

Alternatif olan bu hattın kullanılması, sürekli olarak masraf ve tamir gerektiren Lazkiye-Agios Theodoros hattının terkedilmesini gündeme getirmiştir. Yukarıda bahsedildiği üzere, gerekli tamirler için yıllık bütçelerde karşılık bulmakta zorluk çeken Telgraf Nazırı, Eastern Kumpanyası'na ait kablo ile irtibat sağlanıyorken, Lazkiye hattına başka sebeplerden ötürü gerek olup olmadığını araştırmıştır⁵¹. Telgraf Nezareti'ne bağlı fen müşavirliği, mühendis kalem ve muhasebe kaleminden alınan görüşlerde, Eastern Kumpanyası'na ait kablonun kullanılması ile çok uzun ve gecikmeli, ayrıca daha pahalı bir haberleşme gerçekleştirileceği vurgulanırken Lazkiye hattının tamir edilmediği sürece daha da harap olacağı ve tamamen çalışmaz hale gelebileceği belirtilmiştir⁵².

Lazkiye hattının tamiri konusunda uzun bir süre sessiz kalan ve Eastern Kumpanyası'na ait kablonun kullanılmasını kabullenmiş görünen Osmanlı Devleti, 1901 yılı başında yapılan bir teklifle konuyu tekrardan tartışmaya başlamıştır. Bu arada, Yunan kablolarının tamiri için bölgeye gelecek olan vapurlarının Lazkiye-Agios Theodoros kablosunu da uygun bir fiyata tamir edebileceğini belirten İtalya Telgraf Nezareti'nin kablo müteahhidi Pirelli firmasının teklifi cazip

⁵⁰ BOA, ŞD., 1136/5, lef 6.

⁵¹ BOA, DH.MKT., 2517/47.

⁵² BOA, ŞD., 1136/5, lef 7.

KIBRIS'TA OSMANLI TELGRAF İŞLETMESİ

gelmiştir⁵³. Günlük 2.500 frank çalışma ücreti ve yenilenecek her bir mil kablo için 1.500 frank talep eden Pirelli teklifi, daha önce İngiliz Siemens Brothers, Fransız Societe Industrielle des Telephones, İngiliz Eastern Telegraph ve Osmanlı Vartanyan ve Şavan Biraderler firmalarının tekliflerine göre daha uygun bulunmuştur⁵⁴. Ancak bütçe karşılığı sorununun çözülmemesi nedeniyle olacak ki bu girişim de yarım kalmış ve hattın tamiri gerçekleştirilememiştir.

Hattın tamiri veya Eastern Kumpanyası kablosunun kullanımına dair tartışmalar devam ederken, konuyla ilgili kesin karar verilmeden önce söz konusu iki durumun da malî açıdan kazanç ve kayıpları da dikkate alınmıştır. Bu amaçla yapılan hesaplamalarda Lazkiye hattının kopuk olduğu 14 Haziran 1899 tarihi itibarıyla bir yıllık sürede Eastern kablosu vasıtasıyla gerçekleştirilen haberleşmenin muhasebesi çıkartılmıştır. Buna göre kablonun kullanımından dolayı kumpanyaya ödenen hisse ve Osmanlı hazinesine kalan hissenin mukayesesi yapılmıştır⁵⁵.

15 Haziran 1899-30 Haziran 1900 arasında Kıbrıs Adası'nın Telgraf Haberleşmesi Gelirleri (Frank.Santim)			
Haberleşme	Osmanlı Hissesi	Eastern Kumpanyası Hissesi	Toplam
Osmanlı Avrupası ve Asyası ile Kıbrıs arasındaki telgraf teatisi	2.775	6.334,20	9.109,20
Rodos ve Kıbrıs arasındaki telgraf teatisi	144,75	607,95	752,70
Toplam	2.919,75	6.942,15	9.861,90
Lazkiye-Kıbrıs hattının çalışıyor olması halinde söz konusu tarihlerde elde edilecek gelir 9.332 guruş olarak hesaplanmıştır.			

Tabloda görüldüğü üzere bir yıl zarfında gerçekleştirilen telgraf teatisinden elde edilen gelirlerin büyük bir kısmı Eastern Kumpanyası'na ödenmiştir. Ancak Lazkiye hattının çalışmış olması senaryosunda ise hazinenin kazançlarının çok büyük bir fark göstermediği de açıktır. Bu durumda, Lazkiye hattı yerine Eas-

⁵³ BOA, ŞD., 1136/5, lef 13.

⁵⁴ BOA, ŞD., 1136/5, lef 12.

⁵⁵ BOA, ŞD., 1136/5, lef 8-9.

tern Kumpanyası'na ait İskenderiye-Larnaka hattının kullanılması Osmanlı hazinesinde belirgin zararlara yol açmamıştır. Ancak yaşanan gecikmeler ve telgraf tarifelerindeki pahalılık dikkate alındığında, ahali ve tüccarın zararının belirgin şekilde ortaya çıktığı ve bu doğrultuda şikâyetlerin baş gösterdiği açıktır.

Osmanlı Devleti'nin yaptığı hesaplamalardan bir diğeri ise adada bulunan Osmanlı telgrafhanelerinin gelir ve giderlerine yöneliktir. Buna göre telgrafhanelerin bir yıllık gelir ve giderleri şu şekildedir⁵⁶:

13 Mart 1898-12 Mart 1899 Tarihleri Arasında Kıbrıs'ta Bulunan Osmanlı Telgraf Merkezlerinin Gelir ve Giderleri (Guruş-Para)		
Merkez	Gelir	Maaş ve Masraflar
Lefkoşa	11.043,23	16.615,10
Tuzla	30.464,3	16.949,20
Aya Todori (Agios Theodoros)	1.306,18	10.239,30
Toplam	42.814,38	43.804,20

Tablo görüldüğü üzere adada en çok gelir sağlayan telgrafhane ticarî potansiyeli nedeniyle Tuzla'dır. Bu kazanç, idarî merkez olan Lefkoşa ve denizaltı kablosunun karaya çıktığı kontrol merkezi olan Agios Theodoros'un gelir ve giderleri arasındaki açığı kapatmaktadır. Toplam gelir ve giderlere bakıldığında ise Osmanlı hazinesinin Kıbrıs telgrafhanelerinin işletilmesinde her yıl zarar ettiği açıktır.

Kıbrıs telgraf işletmesinin malî yapısı ile ilgili bilgi sahibi olunmasını sağlayan bu hesaplamalarda görüldüğü üzere Osmanlı Devleti'nin adadaki telgrafhaneleri ve Lazkiye-Agios Theodoros hattını işletmeye devam etmesi hazinenin zararınaydı. Ancak ada ahali ve tüccarının menfaatleri ve İngiliz İdaresi'nin Kıbrıs'ta bulunan geçici hâkimiyetini ilerletme yönündeki çabaları dikkate alındığında, İngiliz telgrafhaneleri yanında Osmanlı telgrafhanelerinin açık bulundurulması stratejik olarak oldukça önemliydi. Özellikle Osmanlı telgrafhanelerinin varlığı, adadaki devlet hâkimiyetinin görünür temsilcileri olan Müftülük, Evkaf ve Şer'iyye Vekâleti gibi kurumlarla birlikte önemli özneler olarak kabul edilmekteydi.

⁵⁶ BOA, ŞD., 1136/5, lef 5.

Lazkiye hattının tamiri hususunda kesin bir karara rastlanmasa da arşiv evrakından elde edilen bazı bilgiler, hattın tamir edilmediğini ve Eastern Kumpanyası'na ait kablunun ada ile haberleşmede kullanılmaya devam edildiğini göstermektedir. Kıbrıs Naibi Osman Nuri Efendi'nin Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği 19 Mart 1909 tarihli şikâyetinde, bozuk olduğu gerekçesi ile yaklaşık on iki yıldır kullanılmayan Lazkiye-Agios Theodoros kablosundan dolayı Eastern kablosunun kullanılmaya devam ettiği ifade edilmiştir. Geçen yıllar boyunca adada bulunan tüccar sayısının hayli çoğaldığını belirten Osman Nuri Efendi, artan telgraf haberleşmesinden Osmanlı hazinesinin elde edeceği kazancın Eastern Kumpanyası'na terk edildiğini belirtmiştir. Eastern Kumpanyası'nın tekeline aldığı telgrafın giderek pahalılaşması nedeniyle ahali ve tüccarın sıkıntı çektiği iddia edilmiştir. Osman Nuri Efendi'nin en dikkat çekici iddiası ise Lefkoşa'da bulunan Osmanlı Telgrafhanesi memuru Avram Efendi'den naklettiği bilgidir. Buna göre, Lazkiye hattı çalışır vaziyette olup, kablunun bozuk olduğu bilgisi yanlıştır. Hazinesin yıllarca zarara uğramasına sebep olan bu yanlış bilginin kim tarafından verildiğinin araştırılması istenmiştir⁵⁷. Söz konusu iddia üzerine Dâhiliye Nezareti konuyu Posta ve Telgraf Nezareti'nden sorsa da Osman Nuri Efendi'nin iddia ettiği hususun gerçek olması mümkün değildir. Daha önce bahsedildiği üzere, 14 Mart 1899 tarihinde bozulan Lazkiye hattının muayenesi yapılmış ve gerekli tamirat da belirtilmişti. Öyleyse Osman Nuri Efendi'ye ya yanlış bilgi aksettirilmiş veya Müftü Ali Rıfki Efendi ile naip arasında mevcut olduğu bilinen rekabete⁵⁸, telgraf konusu da malzeme edilmeye çalışılmıştır.

Her ne kadar Lazkiye hattı tamir edilmeyip Eastern Kumpanyası'nın verdiği hizmetle Kıbrıs ile Osmanlı Devleti merkezleri arasında haberleşme sağlanması tercih edilmiş olsa da Osmanlı telgrafhaneleri işletilmeye devam etmiştir. Bu noktada, yalnızca Kıbrıs dâhilinde Lefkoşa, Tuzla ve Agios Theodoros merkezleri arasında doğrudan haberleşme sağlayan Osmanlı telgraf işletmesi, ada dışıyla yapılacak telgraf teatilerinde İngiliz şirketinden hizmet almıştır. Ahali ve tüccar, ada dışına gönderecekleri telgraflar için Osmanlı telgrafhanelerini tercih etmeye devam etseler de, her kaza merkezinde daha uygun bir ücretle hizmet veren İngiliz telgrafhanelerine rağbet gün geçtikçe artmıştır. Osmanlı telgrafhanelerinin işletmesini sıkıntılı bir hale getiren bu rekabete rağmen, Osmanlı Devleti adadaki

⁵⁷ BOA, DH.MKT., 2782/67.

⁵⁸ Diren Çakılcı, "İngiliz Döneminde Kıbrıs'ta Tenassur (Hristiyanlaştırma) Hakkında Bir Rapor", Basılmamış Bildiri, IX. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi, 24-25 Nisan 2014, Gazimağusa/KKTC.

telgrafhanelerini açık tutmaya devam etmiştir⁵⁹.

Sonuç

1874 yılına kadar Kıbrıs'ta iki telgrafhane tesis eden Osmanlı Devleti, 1878 yılında adanın yönetimini İngiltere'ye devretmiş olsa da söz konusu Lefkoşa ve Tuzla Telgrafhanelerindeki idare ve otoritesinden vazgeçmemiştir. İdarî ve ticarî anlamda kolaylık ve avantaj sağlayan telgraf teknolojisinin, adanın İngiliz hâkimiyetine girmesi ile stratejik ve politik bir önem kazanması, Osmanlı telgrafi yanında İngiliz otoritesinde bir telgraf muhaberesini de zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda 1878 yılında Eastern Kumpanyası tarafından Larnaka'dan İskenderiye'ye bir denizaltı kablosu uzatılarak, İngiltere'nin tüm sömürgelerinde kurmayı amaç edindiği doğrudan telgraf irtibatını Kıbrıs Adası'nda da tesis ettiği görülmektedir. Bu tarihten itibaren Kıbrıs'ta iki başlı bir telgraf idaresi söz konusu olmuştur. Osmanlı Devleti adadaki İngiliz hâkimiyetinin kalıcılığın tehdi karşısında Lazkiye-Agios Theodoros kablosuna ve adadaki telgrafhanelerine büyük önem vermiştir. Defalarca arızalanan veya kopan denizaltı kablosu birçok kez tamir edilmiş ve Osmanlı hazinesine daimi olarak yük getirmiştir. Buna rağmen adadaki telgraf idaresi hâkimiyetini sürdürmeye çalışan Osmanlı Devleti her fırsatta, Tuzla ve Lefkoşa telgrafhanelerinin Osmanlı'nın sair telgrafhanelerinden farksız olduğunu vurgulamış ve bu yönde icraatlar gerçekleştirmiştir.

Adaya çekilen telgraf hattı ve açılan merkezlerin çift yönlü bir fayda sağladığı inkâr edilemez. Osmanlı Devleti adadaki idarî ve malî otoritesini telgraf yardımıyla pekiştirirken, özellikle ticarî faaliyetlerin gelişmesi ve ekonomik kazanç elde edilmesi noktasında Kıbrıs ahali de telgrafın sağladığı faydalardan nasibini almıştır. Tüm bunlar yanında 19. yy. dünyasının en önemli ve en hızlı teknolojilerinden olan telgrafın adada kullanılmaya başlaması ile Kıbrıs'ın siyasi ve ekonomik olduğu kadar sosyo-kültürel hayatında da değişim ve gelişimler sağlamıştır.

1899 yılında baş gösteren arıza ile kullanılamaz hale gelen Lazkiye-Agios Theodoros denizaltı kablosuna alternatif olarak Eastern Kumpanyası'nın Larnaka-İskenderiye kablosu kullanılmaya başlanmıştır. Bu durum Osmanlı Devleti hazinesine kayıplar yaşatırken, İngiliz telgrafhanelerine kıyasla rağbet gösterilmeyen Osmanlı telgrafhanelerinin işletilmeye devam etmesi malî kayıpları artırmıştır. Tüm kayıp ve zorluklara rağmen adada Osmanlı Devleti hâkimiyetinin

⁵⁹ 1910 ve 1911 tarihli arşiv evrakına göre Osmanlı telgrafhaneleri bu tarihlerde hala hizmet vermeye devam etmektedir. BOA, A.MTZ.KB., 1 D/1-1-20; 2/110. 1914 yılında Kıbrıs'ı ilhak eden İngiltere'nin bu kararına kadar da söz konusu telgrafhaneler açık olmalıdır.

görünür öznelere olan birkaç kurumla birlikte sayılabilecek Osmanlı telgrafhanelerinin varlığının bekası psikolojik üstünlüğün İngiltere'ye tamamen terk edilmesine de yardımcı olmuştur.

Kaynakça

Arşiv Evrakı

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâbîâli Evrak Odası (BEO.)

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT.)

İrade-Dahiliye (İ.DH.)

İrade-Şura-yı Devlet (İ.ŞD.)

Meclis-i Vâlâ (MVL.)

Sadaret Eyâlât-ı Mümtâze Kalemi-Kıbrıs (A.MTZ.KB.)

Sadaret Mektubi Kalemi Mühimme Odası (A.MKT.MHM.)

Şura-yı Devlet (ŞD.)

Şura-yı Devlet-Nafia (ŞD.NF.)

Araştırma Eserleri

Çakılcı, Diren, “İngiliz Döneminde Kıbrıs'ta Tenassur (Hristiyanlaştırma) Hakkında Bir Rapor”, Basılmamış Bildiri, *IX. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi, 24-25 Nisan 2014, Gazimağusa/KKTC.*

Çakılcı, Diren, *Rumeli Telgraf Hatları (1854-1876)*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya 2015.

Davison, Roderic H., *Osmanlı-Türk Tarihi (1774-1923)*, çev. Mehmet Moralı, Alkım Yay., İstanbul 2003.

Haigh, Kenneth Richardson, *Cableships and Submarine Cable*, Publisher by United States Undersea Cable Corp., Washington 1968.

Kaçar, Mustafa, “Osmanlı Telgraf İşletmesi”, *Çağını Yakalayan Osmanlı*, IRCICA Yay., İstanbul 1995, s. 45-120.

Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, II, yay. haz. Nuri Akbayır, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

Richards, T. H. Hatton, *Cyprus Civil List*, Government Printing Office, Nicosia/Cyprus 1903.

Rogan, Eugene, “Instanst Communication: The Impact of the Telegraph in Ottoman Syria”, *The Syrian Land: Processes of Integration and Fragmentation*, ed. Thomas Philipp, Birgit Schaebler, Stuttgart 1998, s. 115-116.

Samani, Hasan, *Tanzimat Döneminde Kıbrıs (1839-1878)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2006.

Seyitdanlıoğlu, Mehmet, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)*, TTK yay., Ankara 1999.

“Telecommunications in Cyprus”, *Cyprus Today Magazine*, Vol. XXXVI, 1-2 January-June 1998, Public Information Office, Nicosia, s. 102-116.

Türkmen, Zekeriya, “Girit Adasını Osmanlı İdaresinden Ayırma Çabaları: Yunan İsyanını Takip Eden Dönemdeki Gelişmeler (1821-1869)”, *OTAM*, S. 12, s. 219-244.

Ekler

Ek 1

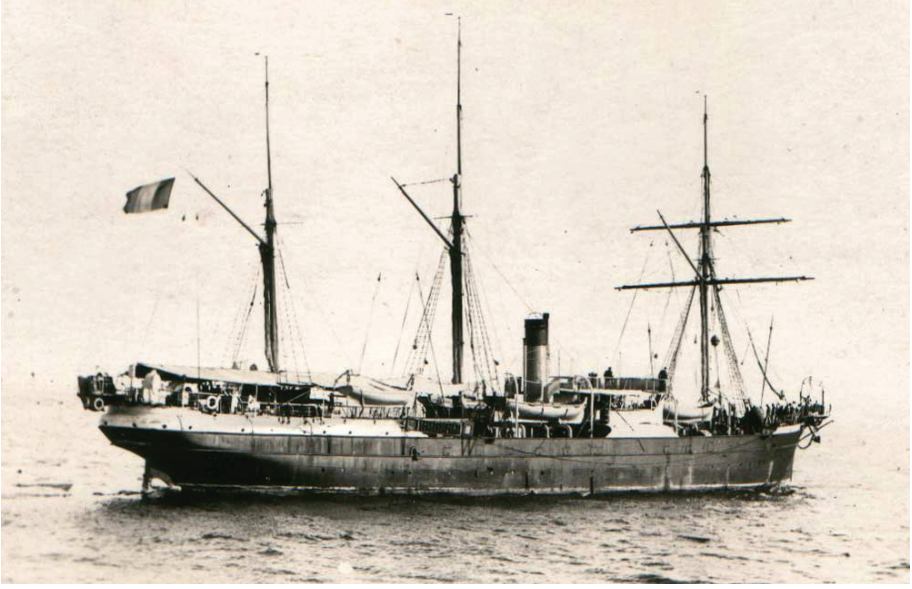
Kıbrıs'tan Gönderilen İlk Telgrafname
(BOA., İ.DH., 648/45037)

			
مکتوب کونڈون مرکز تاریخ ساعت دقیقه ۷ ۵۵ کونڈز کیجه	عدد کلمات ۱۰۰	مکتوب کونڈون مرکز نومروسی ۱	قبری مرکزندن وصالده مرکزینده مکتوب اخذینده مباشرت اولدیغی ساعت دقیقه کونڈز ۱۰ ۲۵ کیجه
حفره نجاننا ندر حفره حدیثیجه اما نوجوبنا ده عذر معارف حد حفره شرتنا کونڈون لهر طرفه برغان سبانه برقیه ایام اختاریه وسالمنه ایدر و عذر بجه الفواج عسنا نه ونسیدلر اولاد خطوط تلغرافینده بوکره قبری جزیره سه نمیدیلیم جزیره نکوره اهلایسی حد حفره لطف سالکاهه ونصفت بیویشده لولایج لفظوش قهر سنه اعدنه اولنده تلغرافانه بیویشده قهر ایدر صفت بینه قیام واسلام وخرسیناده جمهری بیویشده اولده رده دعای غمناده ایم حفره یاروشی بفر اوله ایام ایفا اولکینس ونصافتنا یاروشیم حفره بیویشده اولکولر سی نسکی اسلاره اولکینس حالک سبانه جنابه ولک نیکلرین امر و عفره به بیویشده اولکولر سی نسکی ۱۰۶۵ مکتوب مکتوب			مکتوب تکبیل اولدیغی ساعت دقیقه کونڈز ۱۰ ۲۵ کیجه
مکتوب آلان مأمورک امضاسی مکتوب مرکز باش مأموریشک امضاسی			مرکزده وصول تاریخیه نومروسی ۷ ۱۱ مکتوب محلته ایصال یوم ساعت دقیقه ۷ ۱۰ کونڈز کیجه
مأمور سوق مکاتب مکتوب			

DİREN ÇAKILCI

Ek 2

Lazkiye-Agios Theodoros Denizaltı Kablosunu İnşa Eden Scanderia Adlı Gemi
(<http://atlantic-cable.com/Cableships/Scanderia/>)

Ek 3

Osmanlı Telgraf İdaresi ve Eastern Telegraph Company Tarafından İşletilen
Kıbrıs Telgraf Hatları Haritası

(T. H. Hatton Richards, *Cyprus Civil List*, Government Printing Office, Nicosia/
Cyprus 1903)

Ek 4

Kıbrıs Ahalisi, Tüccarı ve Önde Gelenleri Tarafından Hükümete Gönderilen
Telgraf Haberleşmesine Dair Talep

(BOA., ŞD., 1136/5)

